

Syed Farid Alatas. *Applying Ibn Khaldūn: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology*. Londra & New York: Routledge, 2014. 224 sayfa. ISBN: 9780415678780.

*Kamuran Gökdağ**

Bir düşünürü –onunla ilgili yapılmış ve yapılmakta olan belli tanım, tespit ve be-timlemelerin ötesine geçerek– ait olduğu alanın temel/güncel problemlerine ve araştırma alanlarına uygulanabilecek teorilerin bizzat öznesi, kurucusu ve pratik bir kaynağı olarak incelemek hiç de kolay bir iş değildir. Eğer bu düşünür, İbn Haldūn (ö. 808/1406) gibi “tarihteki değişmez güncelliği” ya da “tarihteki evrensel güncelliği” en uç noktalarından kuşatarak yakalamış, ama bu kavrayışı çok sonradan fark edilmiş biriye, söz konusu zorluk kendisini çok daha fazla hissettirir. Bu zorluk, genellikle, biri diğerine tepki olarak ortaya çıkan iki eksik okuma biçimiyle ya da iki yanılısamayla sonuçlanır: *Avrupa merkezcilik* ve ona karşı başvuru *yerellik*(ler). Bugün sosyal bilimlerin geldiği son aşamada Avrupa merkezcilik yalnızca Avrupalı araştırmacıların başvurduğu hâkim bir metodolo-ji değil, aynı zamanda Avrupa-dışındaki araştırmacıların da bizzat kendi kültür, tarih ve düşüncelerini incelerken kullanmakta ısrar ettikleri bir yaklaşımdır. Bu yöntemin bu şekilde baskın oluşu ya Avrupalı teori, kavram ve kategorilerin ken-disinden başkasına ihtiyaç bırakmayacak şekilde evrensel olduğu varsayımıyla sosyal bilimlerin Avrupalı-olmayan kökenlerini tamamen dışarıda bırakır ya da onları herhangi bir alanı bilen/kuran özneler olarak değil de alanın sadece analiz nesnesi ve malzemesi olarak incelemeye dâhil eder. Her ne kadar bu yöntemin bizzat kendisi, Avrupa-dışındaki düşünür ve teorileri yalnızca birtakım tarihsel veriler veren nesnelere zaten belli *yerellik*(ler)le kodlarsa da, bir yöntem ola-rak kendisine özgü bir tarzda gelişen yerelliklerden de bahsetmek mümkündür. Bir yöntem olarak ortaya çıkan bu *yerellikler* ise –Avrupa merkezcilik kadar bas-kın olmasa da en azından bir eğilim olarak– Avrupalı ve Avrupa-dışı toplumların,

* Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.
İletişim: kamurangokdag@gmail.com.

aralarında hiçbir ilişkinin olamayacağı ölçüde birbirinden farklı olduğunu varsayar. Bu yönetime göre herhangi bir bilgi, Avrupalı temel unsur ve kavramlardan arındırdıktan sonra yerel unsur ve kavramlarla aşılmalıdır.

Yukarıda söz konusu edilen zorluğa aşma amacıyla olan Syed Farid Alatas, *Applying Ibn Khaldūn: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology* isimli kitabıyla, İbn Haldūn'u tam da bu iki yöntemin bir tür *mağduru* olarak görerek onun teorilerini katı yerelliğe düşmeksizin çağdaş sosyal bilimlerin bir öznesi ve kaynağı olarak analiz etme iddiasındadır. Bu, kitabın genel iddiası olarak kabul edilebilir. Kitabın daha özel iddiası ise İbn Haldūn'un başta *devletin oluşumu* olmak üzere teori ve kavramlarını, çoğu kendi zamanı ve coğrafi odağının dışında gelişmiş bazı örneklerle uygulayarak onları çağdaş sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin güncel bir kaynağı haline getirmektir. Tam da bu sebeple olsa gerek ona göre "bu kitap, İbn Haldūn'u yalnızca sosyolojinin kurucusu ya da öncüsü olarak ilan etmenin ötesine geçer" (9). Çünkü yazar, İbn Haldūn'un çalışmalarından hareketle hem tarihsel hem de çağdaş toplumsal olay ve olgularla son derece yakından ilişkili İbn Haldūncu bir modern sosyolojinin yeniden inşa edilebileceğini, fakat İbn Haldūn'un genellikle özne bir teorisyen olarak görmezden gelinmesinden dolayı bu inşa ve uygulamanın şimdiye kadar yapılmadığını düşünür. Onun bu fikri, İbn Haldūn gibi Avrupalı-olmayan önemli bir düşünürün sadece güncel bir özne ve kaynak olarak sosyal bilimlere dâhil edilmesi gerektiği düşüncesinden değil, Avrupalı kavramlar, teoriler ve kategorilerin Avrupa-dışı toplumları açıklamada yetersiz kaldığı anlayışından da beslenir. Bu da Alatas'ın çıkış noktasını son derece güçlü ve önemli kılar.

Bu iddiayı serimlemek üzere on bölüm halinde düzenlenen kitabın içeriği genel olarak şu şekildedir: Kitabın ilk üç bölümü, güncel durumlara uygulanmak istenen İbn Haldūncu teorinin kavramsal araçlarını tespit ediyor. Birinci bölümde yazar, İbn Haldūn'un kendisinden önceki tarih yazımında var olan hatalardan nasıl uzak durarak yeni bir bilim ortaya koyduğunu göstermek için onun, önceki tarihçilerin metodolojik hatalarına ilişkin tespitlerini ortaya koyuyor. İkinci bölüm, *Mukaddime*'nin genel epistemolojik şemasını, özellikle de toplum teorisine ilişkin kavramsal çerçevesini vererek kitabın kendisine birincil araştırma ve uygulama alanı olarak seçtiği *devletin oluşumunun* teorik bağlamını oluşturuyor. Üçüncü bölüm, bir taraftan İbn Haldūncu bir sosyolojinin gelişmemesini –yukarıda söz konusu ettiğimiz iki uç konum olarak– Avrupa merkezcilik ve yerellik eğilimleriyle ilişkilendirirken, diğer taraftan başta sosyolojinin ortaya çıkış dönemi olmak üzere İbn Haldūn'un on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl sosyologları arasında nasıl algılandığını tartışıyor. Dörtten sekize kadar olan bölümler ise, ilk üç bölümde kavramsal araçları tespit

edilen İbn Haldûncü *devletin oluşumu* teorisinin tarihsel ve çağdaş durumlara nasıl uygulanabileceğine dair örnekler sunuyor. Bu bağlamda dördüncü bölümde, bu teorisinin modern-öncesi uygulama biçimlerine yoğunlaşarak hem Arap-İslam doğusuna ve batısına hem de Osmanlı'ya mensup düşünürlerin İbn Haldûn'a nasıl müracaat ettiklerine ilişkin bazı örnekler veriliyor. Beşinci bölüm, İbn Haldûncü *devletin oluşumu* teorisini bir İslami reform teorisi olarak da değerlendirmenin imkânlarını tartışıyor. Altıncı bölüm üretim araçları yaklaşımını İbn Haldûn'un *devletin oluşumu* teorisine kaynaştırarak onu Osmanlı ekonomi-politik bağlamı örneğine uygulamayı deniyor. Yedinci bölüm ise aynı yaklaşımların kaynaştırılmış biçimini Safevî devleti örneğine uygulamaya çalışıyor. Sekizinci bölüm ise birbiriyle kaynaştırılmış bu teoriyi modern dönem devletlerine taşıyarak onu Suudi Arabistan ve Suriye örneklerine uyguluyor. Son iki bölüm ise İbn Haldûn okumalarına ve ona müracaat biçimlerine ilişkin bazı önerilerden oluşuyor. Bu anlamda dokuzuncu bölüm, İbn Haldûn'u yeniden sosyoloji müfredatına dâhil etmenin ve güncel sosyolojik meselelerde ona başvurmanın yollarına ilişkin bazı önerilerde bulunurken, onuncu bölüm ilgi ve iddiaları bakımından İbn Haldûn hakkında oluşan literatüre yeniden müracaat ederek bibliyografik açıklamalar ve ileri okumalardan oluşuyor.

Peki, yazarın yeni olarak yaptığı şey nedir ve bu şey onun iddia ettiği gibi gerçekten yeni midir? Bu sorunun cevabı için yazarın kendi çalışmasını konumlandırdığı yere biraz daha yakından bakmak gerekecek. Bu bağlamda Alatas, kendi çalışmasına yenilik veren konumu belirgin kılmak üzere, İbn Haldûn üzerine şimdiye kadar ortaya konmuş literatürü –her ne kadar eksik olsa da– ilgi ve iddiaları bakımından kategorilere ayırarak değerlendiriyor (156-64). Okuyucunun yakından bakması gereken kategori ise Alatas'ın “İbn Haldûn'un teorik çerçevesinin uygulamasını yapan çalışmalar” şeklinde isimlendirerek kendi çalışmasını da içine dâhil ettiği kategoridir. Alatas bu kategoride, José Ortega y Gasset (ö. 1955), Ernest Gellner (ö. 1995), Abdallah Laroui, Gordon N. LeVine, Gerard Michaud, Gabriel Martinez-Gros, Yves Lacoste gibi çeşitli isimleri ve eserlerini zikrederek bunlarda var olan eksiklikleri tespit eder. Yazara göre, bunlardan kimisi İbn Haldûn'dan onun iç bütünlüğünü ve ilişkiselliğini dikkate almadan sadece genel bir tarzda esinlenmiş, kimisi İbn Haldûn'a ait bazı kavram ve teorileri modern yaklaşımlarla kaynaştırmaksızın doğrudan belirli tarihsel veya modern olaylara uygulamış, kimisi ise İbn Haldûncü kavram ve teorileri modern sosyal bilimlerin güncel kavram ve teorileriyle bütünleştirmeye çalışmakla birlikte bu yolda yalnızca belli belirsiz bir adım atmıştır. Belirli belirsiz bir adımdır, çünkü bu çalışmalar da esasında neyi bütünleştireceklerini, başka bir ifadeyle İbn Haldûncü teoride neyin eksik olduğunu ve bu eksikliği tamamlayacak modern teorik çerçeveyi iyi bir şekilde tespit edebilmiş de-

ğildir. İşte Syed Farid Alatas'ın *Applying Ibn Khaldun: The Recovery of a Lost Tradition in Sociology* isimli kitabının diğer çalışmalardan farklı, özgün ve yeni olarak kendisini konumlandığı yer bu şekilde tayin edilebilir. Bununla birlikte yazar, literatürde oluşan bu eksikliği ve bununla ilişkili atılan adımların belirli belirsiz karakterini, bizatihi İbn Haldûn'dan kaynaklanan bir eksiklikle veya sessizlikle ilişkilendiriyor. Alatas'ın tespitine göre söz konusu eksiklik, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'de incelediği siyasi içeriklerin ekonomi-politik bağlamını analizine dâhil etmemesi ya da bu konuda sessiz kalmasıdır (81, 87). Bu sebeple yazar, incelediği diğer çalışmalardan farklılaşarak, *Mukaddime*'de incelenen *devletin oluşumunun* siyasi dinamikleriyle modern üretim tarzları yaklaşımlarını çeşitli tarihsel ve çağdaş örnek uygulama alanları –Fas, Osmanlı, Safevî, Suudi Arabistan ve Suriye– üzerinden kaynaştırmaya çalışmaktadır. Kitabın özgünlük iddiası, kaynaştırılmış bu teorinin söz konusu alanlara uygulanmasına yaslanır.

Bu tarz bir kaynaştırma teşebbüsü ve onun yukarıdaki örneklere uygulanması hiç kuşkusuz yazarın iddia ettiği gibi özgündür. Ancak bu kaynaştırma ihtiyacının, İbn Haldûn'un eserinin *ekonomi-politik* bağlamdan yoksun olmasıyla gerekçelendirilmesi eksik bir okumaya dayanır. Çünkü *Mukaddime*'de incelenen *devletin oluşumu* teorisi dikkatle incelendiğinde ve onun izlekleri geriye doğru takip edildiğinde son kertede bu teorinin, İbn Haldûn'un deyimiyile “aralarında madde-suret ilişkisi bulunan,” yani pratik varlığı bakımından biri diğerinden ayrılmaz olan *iktidar* ve *ekonomiye*, dolayısıyla ikisi arasındaki ayrılmaz ilişki ve birlikteliğe dayandığı görülecektir.¹ Üstelik İbn Haldûn bu tespitini yalnızca bir varsayım olarak veya sadece teorik bir bağlamda bırakmakla kalmaz, kitabının önemli bir hacminde ekonominin bu teorideki işlevlerini tartışarak onları analizine dâhil eder. *Mukaddime*'deki bu ilişki o kadar sağlamdır ki, İbn Haldûn'un ekonomiye ilişkin analiz ve tespitleri dikkate alınmaksızın, başka bir ifadeyle *ekonomi-politik* bağlamları dikkate alınmaksızın *asabiyet*, *mülk*, *umran*, *bedevilik* ve *hadarilik* gibi onun en önemli teori ve kavramlarındaki değişim ve dönüşümün takibi bile mümkün değildir. Buna rağmen Alatas'ı bu yanlış tespite götüren şey, İbn Haldûn'un –yaslandığı teorik bağlamın bir gereği olarak– söz konusu teorinin *maddesini* –yani ekonomiye– ona içkin olan *sureti* –yani politik olan– üzerinden konuşmasıdır. Bu anlamda *Mukaddime*'nin ekonomi-politik bağlamın zorunlu bir gereği olarak *asabiyet*, *mülk*, *umran*, *bedevilik* ve *hadarilik* gibi teori ve kavramlar politik oldukları kadar ekonomiktir de. Bu bağlamda

1 Örnek olarak bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi (Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1981), 2: 737, 740, 755, 817, 922.

yazarın kendisi de mevcut İbn Haldûn literatüründeki yanılısamayı yaşamaktadır. Ancak bununla birlikte yazarın teşebbüsü kendi başına kıymetli ve özgündür.

Son olarak, kitapta İbn Haldûn hakkında daha önce yazdığı makaleleri de içermesi sebebiyle Alatas'ın zaman zaman tekrara düştüğünü ve bunun bir editöryal eksiklik olduğunu not ettikten sonra, ortaya koyduğu çabanın son dönemlerde iyice söylenir hale gelen “uygulamalı İbn Haldûnculuk” perspektifi adına ümit verici bir adım olduğu söylenebilir. Zira üzülererek belirtmek gerekir ki, uygulamalı İbn Haldûnculuk perspektifi henüz İbn Haldûn ile uygulanacak alan arasında kurulmak istenen sentezin ne doğru bir yöntemine ne de isabetli bir formülasyonuna kavuşabilmiştir.